

Uitdagingen voor erfgoedprofessionals in tijden van klimaaturgentie

Erfgoed als basis voor veerkracht

De reflex in de erfgoedsector om erfgoed primair te benaderen vanuit de doelstelling het te behouden, schiet tekort in deze tijd van grote ruimtelijke transities waarin het water ons aan de lippen staat. Soms is behoud van erfgoed niet mogelijk, soms zelfs niet wenselijk. Dat betoogt Linde Egberts die daarmee de enorme uitdaging voor erfgoedprofessionals schetst om zulk verlies te leren accepteren – en zich een andere houding aan te meten om met erfgoed bij te dragen aan de veerkracht van de samenleving.

In Ouddorp verrees in 2012 het destijds grootste zonnepark van Nederland. Een lokaal energiecollectief paste de panelen zorgvuldig in het historische duinlandschap van Goeree in. De karakteristieke, verhoogde randen van akkers, lokaal ook wel schurvelingen genoemd, werden hergebruikt en uitgebreid om deze nieuwe ‘inpassing’ aan het oog te onttrekken. Prima hergebruik en versterking van het historisch landschap, zouden de meeste erfgoedexperts zeggen.

Sindsdien worden nieuwe zonneparken alleen maar groter, net als windmolens. De klimaatadaptatie-opgaven spelen intussen overal, lang niet meer alleen in gebieden die van oudsher overstromingsgevoelig zijn. Op sommige plaatsen zal het leven dat we nu kennen zelfs onmogelijk worden. Dat betekent dat alle gemeenten en provincies staan voor drastische sociale, economische en niet op de laatste plaats ruimtelijke veranderingen.

Bron van kennis

Om ons door de klimaatcrisis te loodsen ligt het voor de hand om te vertrouwen op de Nederlandse ingenieurstraditie, die met berekeningen en standaarden de veiligste en meest efficiënte oplossing voorstelt. Zo is in de afgelopen decennia geëxperimenteerd met ontwerpen met natuurlijke processen, zoals bij de Zandmotor voor de kust van Scheveningen. Maar daarmee worden niet zonder meer de oplossingen gevonden die passen in de historische cultuurlandschappen van Nederland. Een belangrijke bron van kennis wordt over het hoofd gezien, namelijk de creatieve manieren waarop mensen zich in het verleden aan veranderende omstandigheden hebben aangepast. Erfgoed kan daarmee een sleutelrol vervullen in het veerkrachtiger maken van de samenleving in tijden van transitie.

Je zou verwachten dat de Nederlandse ruimtelijke ordening

cultureel erfgoed vanzelfsprekend zou integreren in klimaatopgaven. Immers, we hebben al ruim twee decennia ervaring met ‘behoud door ontwikkeling’ en integraal werken, ook in het kader van de aanstaande Omgevingswet. Toch lijkt het voorbeeld van Ouddorp een verhaal uit het verleden, en is de meerwaarde van erfgoed voor een samenleving in transitie helemaal niet zo evident.

Eufemisme

Overal in het Nederlandse landschap worden maatregelen getroffen om klimaatverandering niet te verergeren (mitigatie) en het land aan te passen aan de mogelijke gevolgen van klimaatverandering (adaptatie). In de Wieringermeerpolder bijvoorbeeld is de schaal van de nieuwste windmolens en hun impact op het landschap goed zichtbaar. Ook op Goeree-Overflakkee wordt op grote schaal groene energiewinning aangelegd in de ringpolders, onder de eufemistische naam ‘zonneakkers’. Deze voorbeelden zijn een voorproefje van wat ook elders gewoon zal worden. Het klimaatakkoord in Parijs van 2015 is immers vertaald in een Regionaal Programma Energie Strategie, waarbij 30 regio’s hun eigen strategie ontwikkelen om de uitstoot van CO₂ te verminderen. Ook adaptatie komt steeds prominenter op de agenda. Zo verplicht het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie alle gemeentes om klimaatstresstests te doen, om de plekken in kaart te brengen die kwetsbaar zijn voor extremere weersomstandigheden als hitte, droogte en natte perioden. Adaptatie is ook nodig tegen de stijgende zeespiegel en tegen toenemende hoogwaterpieken in de rivieren. Zo wordt de zeedijk bij Delfzijl drastisch versterkt. Ook Amsterdam ontwikkelt allerlei manieren om natte voeten te voorkomen. De stad subsidieert

| Door Linde Egberts

Zonnepark De Klepperstee bij Ouddorp, tussen oude en nieuwe schurvelingen. | Foto RCE

De Zandmotor voor de kust van Scheveningen. | Foto Joop van Houdt (2011)

groene daken en het verwijderen van tegels in tuinen om het regenwater daar vast te houden waar het valt en zo overbelasting van het riool te voorkomen.

Monsterklus

Deze ingrepen zullen enorme impact hebben op erfgoed – van museumcollecties en individuele gebouwen, tot hele steden en landschappen. De meest voor de hand liggende respons van erfgoedexperts is dan: we moeten inventariseren wat er bedreigd wordt en redden wat er te redden valt. Zo publiceerden wetenschappers uit Leiden en Delft een inventarisatie van de mogelijke impact van klimaatverandering op 60.000 monumenten in Nederland – een monsterklus, die blootlegt waar de beschermingsopgave het urgentst is.

Maar om erfgoed bij te laten dragen aan de veerkracht van de samenleving is een andere houding nodig van erfgoedexperts. Behoud van erfgoed is de raison d'être van de erfgoedsector. Toch zouden erfgoedprofessionals er goed aan doen om in deze tijden van ingrijpende veranderingen een stap naar achteren te doen en te bezien waaróm ze willen behouden wat ze als waardevol beschouwen. De relatie tussen erfgoed en klimaatverandering is complexer dan een nieuwe bedreiging voor een oud goed. Van daaruit zouden ze betere afwegingen kunnen maken over de plek van erfgoed in het landschap van de toekomst.

Behoudreflex

Deze stap naar achteren begint in de negentiende eeuw, toen natievorming, verstedelijking en industrialisatie leidden tot een reflex tot behoud van wat dreigde te verdwijnen. Dit zette een brede erfgoedbeweging in gang die de bakermat vormt voor ons huidige denken over erfgoed. Daar-

Soms is behoud of herontwikkeling van erfgoed helemaal niet mogelijk, en soms ook niet wenselijk

Dijkverzwaring Kustwerk Katwijk, een lage en brede 'dijk-in-duin' waarbij de historische relatie tussen Katwijk en de zee het uitgangspunt was. | Foto Linde Egberts (2020)

bij ging het om cultuuroggoederen als historische gebouwen zoals de Domkerk in Utrecht, maar ook om gebieden met bijzondere natuurwaarden, zoals het Naardermeer. Deze reactie om te willen behouden wat waardevol en kwetsbaar is noemt David Lowenthal, een van de grondleggers van de erfgoedstudies, *conservation consciousness*. Daarbij staat, net als tijdens de totstandkoming van de eerste voorlopige monumentenlijsten, de authenticiteit en dus de instandhouding van het materiaal centraal.

De meest voorkomende reactie op klimaatverandering is angst, gevolgd door een impuls die we al meer dan een eeuw bezigen: de behoudreflex. Maar deze omgang met erfgoed kent zijn grenzen, zeker als de wereld op het punt staat ingrijpend te veranderen. Dit besef is in ieder geval al doorgedrongen tot de culturele afdeling van de Verenigde Naties, waar het hoofd crisisrespons en noodgevallen zich afvraagt wat het voor zin heeft om een voorouderportret in de woonkamer te behouden als het hele huis wordt weggespoeld.

Als alternatief voor de behoudreflex kan erfgoed worden gezien als een bron van kennis van de eindeloze creativiteit van mensen om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Recent bestudeerden studenten landschapsarchitectuur en erfgoedstudies voor de gemeente 's-Hertogenbosch en Waterschap Aa en Maas voorbeelden van historisch watermanagement, zoals de ondergrondse opslag van regenwater, het bevoeien van weides en inundatie. Daarmee adviseerden ze de gemeente en het waterschap hoe wateroverlast en droogteschade in de toekomst te voorkomen zijn.

Landschappelijke zichtlijnen

In de afgelopen decennia is al veel ervaring opgedaan met het toekomstgericht omgaan met erfgoed, in de lijn van de Nota Belvedere (1999-2009). Erfgoedprofessionals weten dus goed te 'behouden door te ontwikkelen', maar deze benadering lijkt nauwelijks haar weg te vinden naar klimaatadaptatie- en mitigatieopgaven. Beleidsmakers en politici voelen zich vermoedelijk overweldigd door een gevoel van urgentie en trekken zich daarom terug op sectorale en technocratische eilanden. Daardoor komen integraal werken en aandacht voor erfgoed in het gedrang. Zo komen in de planning van een groot windmolenpark aan de noordrand van Goeree-Overflakkee enkel de landschappelijke zichtlijnen terug in de milieueffectrapportage.

Op andere plaatsen wordt erfgoed wél meegenomen, maar resulteert dat in stereotype oplossingen die weinig zeggen over het historische karakter van een plaats. Neem de dijkverzwaring bij Delfzijl, waarbij wordt gerefereerd aan een generieke 'maritieme sfeer', wat eigenlijk maar weinig zegt over deze historische garnizoensplaats aan het wad. Er zijn natuurlijk mooie uitzonderingen, zoals het kustversterkingsproject Kustwerk Katwijk, waar de historische relatie van de gemeenschap met de zee als uitgangspunt is genomen. Een ander initiatief met potentie is het Kaartverhaal Klimaatkanalen, waarin historische kanalen worden gezien als opslagmogelijkheid voor regenwater. Bovendien kan het warme oppervlaktewater in de zomer worden opgeslagen om in de winter huizen mee te verwarmen.

Een vissersboot werd kilometers landinwaarts achtergelaten door de tsunami van 2004 in Lampulo, Banda Atjeh, Indonesië. Jaren later is het een nieuw erfgoed-icoon geworden. | Foto AusAID (2005) Creative Commons Attribution 2.0 Generic

Provoceren

De schaal en omvang van klimaatverandering zijn nog maar moeilijk te overzien. Soms zal behoud of herontwikkeling van erfgoed helemaal niet mogelijk zijn, en soms ook niet wenselijk. Het wordt een enorme uitdaging voor erfgoedprofessionals om zulk verlies te leren accepteren. Dat vraagt flexibiliteit, creativiteit en een open blik naar nieuwe vormen van erfgoed. Internationale voorbeelden kunnen inspiratie bieden om te wennen aan de onafwendbaarheid van het verval.

Zo heeft de Zweedse archeoloog Cornelius Holtorf het provoceren van de traditionele erfgoedwereld tot kunst verheven. Hij wil de wereld wakker maken voor de creatieve kracht van rupturen in de samenleving, waaruit nieuw erfgoed kan ontstaan. Dat gebeurde in het Indonesische Banda Atjeh, waar de lokale bevolking nieuw erfgoed maakte van een landinwaarts gespoelde boot. De gezamenlijke herinnering aan de tsunami die hiervoor verantwoordelijk was, overschrijft erfgoedverhalen die de lokale samenleving eerder verdeelden, bijvoorbeeld over religieuze dominantie en kolonialisme.

De stad Dunwich aan de Engelse oostkust werd in de afgelopen eeuwen steeds verder verzwolgen door de golven, als gevolg van kusterosie. De lokale bevolking wil geen monumenten om het verlies te herinneren, maar presenteert juist de leegte, het verlies en verdwijning als bron van lokale identiteit.

Zulke opvattingen van erfgoed kunnen alleen bestaan als we accepteren dat het authentieke materiaal soms plaats moet maken voor nieuwe interpretaties van het verleden, die in sommige gevallen de samenleving beter dienen dan de oude.

Volgende stap

Klimaatverandering zal erfgoed niet van de kaart vegen, maar vraagt dus wel om een andere houding tegenover het verleden. De erfgoedsector doet er goed aan om historische artefacten niet koste wat kost in hun materiële vorm te behouden, maar ze te gaan beschouwen als collectie bronnen over het aanpassingsvermogen van gemeenschappen in het verleden. Daarnaast moet het gewoner worden om in deze transformaties het erfgoed van de toekomst te willen creëren, net als op Banda Atjeh. De kennis en ervaring die is opgedaan onder het motto van 'behoud door ontwikkeling' biedt al de broodnodige flexibiliteit in het loslaten van het behoud van het historische materiaal. Het wordt nu tijd voor de volgende stap.

Voor erfgoedprofessionals zijn daarom goede trainingen nodig en uitwisseling van succesvoorbeelden. De Erfgoed Deal biedt – als kennisimpuls en ondersteuner van projecten – daarvoor prachtige kansen. Goed onderwijs aan toekomstige vakmensen is een andere manier om bij te dragen aan betekenisvol erfgoed in een zeer dynamische toekomst. Universiteiten als TU Delft, Universiteit Leiden, Wageningen University en Vrije Universiteit Amsterdam maken erfgoedstudenten in hun masteropleidingen nu al vertrouwd met het brede scala aan mogelijke reacties op klimaatverandering. Komend najaar start een nieuw vakkenpakket voor bachelorstudenten van het hbo en universiteiten waarin ook wordt ingegaan op deze uitdagingen. Deze initiatieven dragen eraan bij dat het transformerende landschap erfgoedinclusiever wordt. Waarschijnlijk niet met alles wat we nu als erfgoed willen bewaren, maar wel zodanig dat toekomstige bewoners er veerkracht uit kunnen putten.

Linde Egberts is cultuurhistoricus en cultureel geograaf en werkzaam als universitair docent Erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Amsterdam.